

Mária Bátorová

Česká a slovenská rezistencia proti konsolidačnému procesu

(aj podľa archívu Libri prohibiti)

Československo ako geopolitická formácia, ktorej vznik zapríčinilo Rakúsko a najmä Uhorsko svojím proti ľudským právam zameraným – asimilačným – postupom voči národom, ktoré spadali do jeho politického záujmu, bolo od začiatku vystavené rôznej vnútroštátnej i vonkajšej nestabilite. Založenie a konštituovanie ČSR spoločne organizovali (dohodami Clevelandskou z roku 1915 a Pittsburskou z roku 1918) v zahraničí generál francúzskej armády Milan Rastislav Štefánik a Tomáš Garrigue Masaryk, ktorý sa stal prvým prezidentom nového štátneho útvaru, Československej republiky. Tak realizovali sen, ktorý sa tiahol stáročiami.

Hoci Slovensko dosiahlo nebyvalú slobodu a nebyvalé práva (slovenčina ako úradný jazyk, vlastné inštitúcie, školy, Slovenské národné divadlo, Univerzita Komenského, obnova Matice slovenskej, Slovenských pohľadov, diferenciácia v literárnom živote, v literárnych smeroch, v časopisoch, „otvorené okná do Európy“ atď.), úplnú samostatnosť – v zmysle svojbytnosti nezískalo. Z trinástich bodov Pittsburskej dohody sa viaceré nedodržiavali, českí intelektuáli, ktorí prišli vypomáhať na Slovensko (A. Pražák, V. Chaloupecký a mnohí iní) nezastávali názor, že „... do krajiny Hviezdoslava a Štefánika sa má vstupovať s odkrytou hlavou“, ako s „patosem“ a „nadsázkou“ pripomínal v tom čase osvietený a najväčší z českých kritikov F. X. Šalda. Namiesto toho sa zúčastňovali na presadzovaní myšlienky čechoslovakizmu, čo sa dodnes definuje a ospravedlňuje ako podmienka existencie ČSR vôbec. Táto situácia, a zároveň hneď na počiatku existencie nového spoločného štátu aj politická degradácia už vtedajšej legendy

– M. R. Štefánika – a jeho smrť však viedli k rôznym „opatreniam“ (Martinskému memorandu, k obnoveniu Slovenskej ľudovej a neskôr Hlinkovej strany...), k všeobecnej nedôvere Slovákov, ktorá sa stupňovala a ústila do nacionalistických tendencií a neskôr sa podieľala na rozdelení ČSR. Aj keď len vnútorným súhlasom istých vrstiev, lebo rozhodnutie padlo za našimi hranicami a bez účasti oboch národov 29. septembra 1938 v Mníchove. Rôzne vládne aj skryto vládnuce hegemonie, ktoré sa zúčastnili na rozvoji a zároveň na potláčaní identity slovenskej kultúry (maďarská, česká, nemecká a ruská), súčasne sa „zaslúžili“ o nové a nové zoskupenia slovenských disidentov.

V tomto príspevku sa budeme venovať disentu¹ v Čechách a na Slovensku po roku 1968, teda po vstupe vojsk Varšavskej zmluvy do Československa, ktoré

1 Disident znamená „inak zmýšľajúci“. Inak ako vládnuca garnitúra, ktorá inak zmýšľajúcich za ich zmýšľanie a následnú protivládnu činnosť stíha. V slovenskej kultúre, v jej politických dejinách, sa tento úkaz vyskytuje ako permanentný jav. Dalo by sa začať ešte v predosvietenskom období pri obranách jazyka (Daniel Sinapius Horčička a iní...), dvoma kodifikáciami jazyka (Bernolákovou 1787 a Štúrovou 1843 – 46), mnohými represáliami po r. 1848, založením MS 1863 a troch slovenských gymnázií, ich zrušením v r. 1875, vydaním zákona v r. 1868 o nemožnosti účinkovať v uhorskej štátnej službe so slovenským menom (ortografia musela byť maďarská alebo nemecká), následné kruté asimilácie až po Apponyho školské zákony z roku 1907. Všetko, čo za týchto podmienok vzniklo, bolo protivládne a sankcionované (pozri odsúdenie Holubyho a Šuleka, zatýkanie Štúra, Kráľa, Vajanského, Hlinku a i.). Pozri aj: *Bátorová, M.: Slovak literature and culture from the „postcolonial“ perspective*. Primerjalna književnost, letnik 37, št 3, Ljubljana, december 2014 (časopis CC), s. 71 – 85.

Autorka tohto článku si uvedomuje, že pojem *disent* sa používa na označenie odporcov režimu v totalitných komunistických systémoch, no vzhľadom na obsah pojmu a jeho skutočnú náplň v dejinách slovenského národa rozšírila jeho pôsobnosť aj na iné obdobia, sledujúc tento jav naspäť do slovenských dejín v Hornom Uhorsku. (Rovnako postupuje pri pojme „vnútorná emigrácia“, ktorý E. Löwy použil pre obdobie tretej ríše.) Rozlišuje „tichý disent“ od 50. rokov 20. storočia: a/ kresťanský: J. Ch. Korec, Š. Sandtner, A. Tóth, J. Silan, P. Štrauss; b/ civilný: J. Hnitka, A. Hykisch a i., ktorí na celé alebo len na isté obdobie socialistickej éry vypadli z kultúrneho procesu (superlektorské posudky, šrotovanie už vydaných diel atď.) a disent po roku 1968: a/ tichý (I. Kadlečík, M. Gáfrik, J. Bžoch, J. Vanovič, M. Városov, T. Straus, M. Kusý, Š. Strinka a i.), b/ hlasný a stíhaný: b1/ kresťanský: J. Ch. Korec, P. Strauss a i. a b2/ civilný: M. Strýko, J. Hnitka, D. Tatarka a i.

Pozri aj samizdaty napr. v zahraničí vydaná kniha D. Tatarku *Sám proti noci*. Arkýř. München: Karel Jadrný Verlag 1984. Ďalej denníky a monografie, korešpondenciu atď. aj knihy J. Ch. Korca *Od barskej noci*. Bratislava: Lúč 1995 a i. vydané po r. 1989. Korešpondencia Ludvíka Vaculíka a Ivana Kadlečíka z rokov 1969-1989, 1991 Čomaj, J.: *Múrom proti hlave* (životopis J. Hnitku), Kalendárium v knihe Jozef Hnitka: *Transfúzia* (Bratislava: Petrus 2003), Ivan Kusý: *Eseje*. Bratislava: Archa 1991, Jozef Jablonický Samizdat o disente 3: *Záznamy a písomnosti* (Kalligram, Bratislava 2007); Z ilegality do povstania: *Kapitoly z občianskeho odboja* (II. Kalligram, Bratislava 2004) Strauss, T.: *Utajená korešpondencia*. Bratislava: Kalligram 1999. Strýko, M.: *Za vlastný život*, Košice, Nadácia Slavomíra Stračára, 1996 (súbor esejí, úvah a spomienok), Vanovič, J.: *Zápisky z mŕtveho času/ Antimemoáre*. Bratislava: LIC 2013, Marian Városov: *Úvahy v samote*. Bratislava 1991 a *Deň za dňom samota* (denníky). Bratislava: Marenčin 2016 a iné.

okupovali po reformnom nadšení konca 60. rokov. Disidentské hnutie budeme sledovať aj v čase konsolidačného procesu. V súvislosti so životnou situáciou intelektuálov v obidvoch spojených krajinách si treba uvedomiť mentálny a v základe politický rozdiel, ktorý pochádza z rokov päťdesiatych, teda z rokov schematizmu a silnej sovietskej intervencie po druhej svetovej vojne, najmä však po roku 1948 – teda po znárodnení súkromného majetku. Ide najmä o sankcie a justičné vraždy, ktoré sa konali na žiadosť E. Beneša² hneď po období Slovenskej republiky a o niekoľko rokov neskôr pod dohľadom a za priamej účasti sovietskych „vyšetrovateľov“, o čom svedčia dokumenty Ústavu pamäti národa.

Do týchto politických peripetií stranícke orgány vehementne involvovali spisovateľov, ktorých vyzývali, aby odsúdili Clementisa, Slánskeho, Gemündera, Husáka, Novomeského a i. Spisovateľ – „svedomie národa“ – sa týmto činom „začiernil“. Mnohí spisovatelia sa takto ponížili, spolu s D. Tatarkom napríklad L. Mňačko a A. Bagar v Pravde v novembri 1952.³ Tatarka sa z tohto charakterového marazmu dostával svojsky: krátko po smrti Stalina napísal a v Kultúrnom živote (1955) publikoval esej *Slovo k súčasníkom o literatúre*, kde vypustil priamo doprostred uniformných pravidiel „tvorivej“ metódy socialistického realizmu tézu o jedinečnosti umeleckej tvorby a o rok neskôr v tom istom časopise publikoval socialistické metódy manipulácie v eseji *Démon súhlasu*, čím sa slovenská literatúra prihlásila k stredoeurópskemu trendu proti totalite, k eseji Czeslawa Milosza *Zotročené vedomie* (Londýn 1953) a divadelnej hre Pavla Kohouta *Septembrové noci* (Praha 1954). Autentické výpovede menovaných autorov prispeli k uvoľneniu v kultúre začiatkom 50. rokov a pripravili roky šesťdesiate.

2 Letz, R.: *Slovenské dejiny V 1938 – 1945*. Historická explikácia je tu podložená mnohými dokumentmi, za ktoré citujeme dva súvisiace s kľúčovou postavou E. Benešom: 1/ jeho názory na federatívne usporiadanie so Slovákami (odmietal ho, citát s. 248) a 2/jeho žiadosť Molotovovi o sovietsku pomoc pri potrestaní Slovákov (s. 263)

O kultúre a literatúre obdobia rokov 1938–1945 pozri: Bátorová, M.: *Roky úzkosti a vzopätia*, Causa editio: Bratislava 1992

3 Tatarka, D.: *Prudšie nenávidieť nepriateľa – vrúcnejšie milovať rodnú stranu*. Pravda 26. novembra 1952, ročník XXXIII., č. 286. Úplný text je publikovaný v časti Príloha (50 strán archívnych dokumentov) v knihe autorky tejto štúdie Dominik Tatarka slovenský Don Quijote. Bratislava: Veda 2012.

Po stručnom, ale potrebnom úvode, ktorý naznačuje genézu vývoja rokov konsolidácie, sa budeme venovať druhej fáze disentu na Slovensku a v Čechách pod ideologickou hegemóniou Sovietskeho Ruska. O tomto období sa medzičasom publikovali viaceré svedectvá. Jedným z nich sú denníky Júliusa Vanoviča z r. 1971, v tom čase žijúceho v Bratislave na Štrkovci a pracujúceho ešte v SAV. Osamelosť a hnus (k čomu patria aj hrubé výrazy, vyjadrujúce bezmocnosť a zlosť), útek do „vnútornej emigrácie“ (sám Vanovič používa tento výraz), do svojho sveta myšlienok a viery v Boha – Hrad prepevný. O súčasnosti hovorí: „*Je to konjunktúra hlupákov*“ (s. 21). Analyzuje situáciu na pracovisku, spomína aj charakterných kolegov, ktorí odmietli vstúpiť do služieb režimu a nechceli figurovať v previerkových komisiách (Cyril Kraus za ROH a Oskár Čepan neprijal funkciu vedúceho oddelenia teórie). Je to svedectvo z prvej ruky. A ďalej diferencuje medzi politikmi Husákom, ktorý lavíruje, a Dubčekom, ktorý nič neodvolal, takže „*Idea zostala*“. Trpké konštatovania a skepsa sa u Vanoviča, ktorého režim viackrát postihol, často opakujú: „*Zostali nám už len knihy. A nádej. Hrejem sa v knihách. Keby mi tie vzali, neviem, čo by bolo*“ (s. 21).⁴

Ďalším dokladom alternatívneho života je korešpondencia z roku 1974 od Michala Gáfrika z Bratislavy a Ivana Kadlečíka (v tom čase z Martina) pod názvom *Ako nás normalizovali* (Tvorba T). V úvode autori píšú o slabšej „*takmer nijakej*“ recepcii týchto rokov (okrem knihy *Poco rubato* – knihy korešpondencie Ludvíka Vaculíka s Ivanom Kadlečíkom). Naopak, ťažko im padne byť svedkami obhajoby ministra M. Válka, keď sa tvrdí, že za jeho „*ministrovania v slovenskej kultúre nijakých diskriminácií nebolo*“. Toto zakrývanie nedávnej skutočnosti a jej odhalenie v pravých kontúrach možno nájsť v ich korešpondencii.

Obaja intelektuáli miestami ostro ironicky reflektujú najmä prostredie, v ktorom sa nachádzajú, ich reflexie sú teda autentické, a keďže ide o ostrakizova-

⁴ Vanovič, J.: *Z denníkov*, Tvorba 2001 číslo 1, 2, s. 18. Denníky J. Vanoviča sú v úplnosti súčasťou pamäti *Z mŕtveho času*, LIC 2015.

ných intelektuálov, samozrejme, aj kritické. Svojich (bývalých) kolegov v SAV titulujú „*fallus doctus*“. Uchylujú sa k vtipnej zámene honosného titulu „zaslúžilý umelec“: namiesto zaslúžilí umelci hovoria „*slúžiaci*“, „*posluhujúci*“ a menujú V. Mináča, M. Figuli a i. „... *lebo prax je kritériom pravdy – okrem prípadov, keď kritériom pravdy je Mináč...*“, „*Mináč ten polemik z povolania*“ (Kadlečík, s. 12), atď.

Ivan Kadlečík píše: „... *potešil ma Tvoj novoročný vinš, lebo svedčí, že si ešte normálny a nemáš rozum, ten rozum, čo vlastnia viacerí moji priatelia, odporúčajúci mi, aby som nebláznil a držal hubu, lebo takto si len škodím, čiže podľa nich ja som si na vine, že tu ktosi pácha špinavosti. Je to logika cynická a zbavuje ich zodpovednosti za to, čo sa deje. Čiže ja sám som si odňal niektoré občianske práva! Potom sa priateľom ani nečudujem, keď sa mi vyhnú. Ale to sa ma netýka a nič to o mne nehovorí: hovorí to o nich a o patologickej atmosfére, ktorú dýchame*“ (Kadlečík, s. 10). A inde: „*Ozvi sa, Michal ... temer nikoho niet, kto by sa nebál napísať mi, takže sa pomaly dostávam do izolácie a to, čo mám, je pomaly už len strach sprevádzaný nádejou, že aj strach je pre prenasledovanú zver dobrodením, ktoré nielenže vyjadruje vôľu žiť, ale aj zostruje vnímanie, bystrí zmysly, brúsi vnímanie a nedá zaspať vnímaniu a cíteniu, čo je možno viac ako štátna cena*“ (Kadlečík, s. 11).

M. Gáfrik poskytuje o tomto období v literatúre a v štruktúrach SAV, konkrétne v Literárnovednom ústave, aj informáciu pre politologickú reflexiu – knihu N. Kmeťa a J. Marušiaka.⁵

5 Gáfrik, M., Kadlečík I: *Ako nás normalizovali I. – II.*, Tvorba 2001 číslo 1, 2, s. 10, 17 a 3, 4. Ako nás normalizovali (Druhá časť korešpondencie). Ďalej: Gáfrik, M., Kadlečík I: *Ako nás normalizovali* (dodatok), Tvorba 2003 číslo 3, s. 11-14.

Pozri aj: Kmeť, N., Marušiak, J.: *Slovensko a režim normalizácie*. Vydavateľstvo M. Vaška, Prešov, bez uvedenia roku vydania.

Rozdiel medzi slovenským a českým disentom

Podstatný a evidentný rozdiel medzi českým a slovenským disentom v čase konsolidácie možno celkom jasne charakterizovať: český disent sa organizoval, síce (okrem samizdatov) nepublikoval, ale navonok sa „zviditeľňoval“ v organizácii VONS (Výbor na obranu nespravodlivo stíhaných), v zatykačoch (aj na niekoľko rokov). Doklady spisov a procesov sa dnes uchovávajú v archíve LIBRI PROHIBITI (Senovážné náměstí 2, Praha). Jiří Gruntorád, súčasný riaditeľ, si napríklad odsedel štyri roky, aj keď mal podlomené zdravie.⁶ Nachádzajú sa tam doklady o zatknutiach – úradné zdôvodnenia, správy o skupinových a individuálnych protestoch. Kľúčové a periférne osobnosti. Doklady o aktivitách – Charte 77⁷, samizdaty, diskusie, vzájomné reakcie, filmy...

Po založení VONS sa jedným z prvých „mluvčích“ stal Václav Havel. Organizácia prebiehala nasledovne: ak zavreli prvých dvoch, ktorí viedli VONS, na ich miesto nastúpili ďalší. Diela sa buď prepisovali (väčšinou v šesnástich exemplároch), alebo sa prekladali a vychádzali v zahraničí. Napríklad v knihe *Stunde namens Hoffnung. Almanach tschechischer Literatur 1968 – 1978*, ktorá vyšla ilustrovaná kolážami Jiřího Koláča vo Fischer Verlag v roku 1978 zásluhou Jiřího Grušu, Milana Uhdeho i Ludvíka Vaculíka. Kniha obsahuje rôzne žánre: poviedky vážneho a satirického rázu, spomienky, básne, jednu rozhlasovú hru a

6 Knižnica „zakázaných kníh“ vznikla realizáciou myšlienky sústrediť a sprístupniť produkciu exilových a samizdatových vydavateľov z obdobia konsolidácie. Bola otvorená v roku 1990 (na Podskalskej ulici a podporovala ju Nadácia Charty 77 i mnohí občania vrátane prezidenta republiky. Základom knižnice boli archívne exempláre samizdatovej edície *Popelnice*, ktorú vydával Jiří Gruntorád a ďalšie publikácie, ktoré v období normalizácie získaval výmenou alebo kúpou. Táto zbierka obsahovala na počiatku 2 000 kníh, časopisov a dokumentov. V roku 1991 bola zaregistrovaná Spoločnosť *Libri prohibiti*, ktorá sa stará o chod knižnice a kompletizáciu zbierok. Fond mal v r. 2009 14 000 knižných jednotiek z 50. až 80. rokov (Edice Expedice, Petlice, Popelnice, Česká expedice, Kvart, Kde domov můj cca 100 edícií a vydavateľov, ďalej publikácie mimoedičné, vyše 380 titulov časopisov, napr. Informace o Charte 77, Informace o církvi, Revolver Revue, Vokno, Historické studie, Kritický sborník, Střední Evropa atď.) Všetky významné sú kompletné. Archív obsahuje aj audiovizuálne jednotky ako sú amatérsky nakrútené filmy z ilegálnych stretnutí podzemných síl.

7 Od januára 1977 do decembra roku 1989 podpísalo Chartu vyše 1 886 ľudí, z nich málo Slovákov. Podpísali najmä tí, ktorí získali príležitosť, keďže boli v Prahe: medzi prvými D. Tatarka, historik Ján Mlynárik, M. Kusý, T. Petřivý, H. Ponická, M. Zajíček a Robert Gombík (obaja kat. kňazi), V. Čech, Marcel Strýko, M. Lakatoš (ved. pracovník historického ústavu ČAV a jeho spolupracovník M. Daubner, E. Čierny (pracovník Památníků n. písemnictví), J. Didi, učiteľ z Vrábel' a i.

piesňové texty, eseje a klasický český fejtón, koláže a portréty zastúpených autorov (J. Seiferta, L. Vaculíka, P. Kabeša, J. Patočku, J. Háječka, J. Grušu, I. Klímu, P. Kohouta, L. Dvořáka, J. Trefulku, E. Kantůrkovej a i. Niektorí autori sa v nej prezentovali vo viacerých žánroch.

Archív *Libri prohibiti* je nesmierne zaujímavé čítanie. Vzhľadom na vtedajší štátny útvar – Československo má vo svojom fonde aj komentáre k rôznym slovenským kauzám. *Pars pro toto* uvádzame prípad slovenského katolíckeho kňaza Ivana Polanského z Dubnice nad Váhom, za ktorého sa VONS postavil. Charhisti písali otvorený list prezidentovi Gustávovi Husákovi za „*Výbor solidarity s Ivanom Polanským*“: „*Represe orgánů státní moci proti Ivanu Polanskému je útokem proti nám všem.*“ (...) „*Nesvoboda slova se dotýká nás všech*“ atď.

Informace o Chartre 77 (tzv. Infoch) roč. 4. (1981) – č. 6 uvádza napr. text o stave životného prostredia.

List Charty 77 Jánovi Pavlovi II. z 18. 5. 1981 po atentáte.

„Sdělení“ č. 253 (vylúčenie dr. Čarnogurského z advokácie 14. 4. 1981). Obvinený z pomoci odsúdeným, ktorých obhajoval. Vráťane Drahomíry Šelingovej, ktorá opisovala na stroji edice Petlice. Sdělení VONS č. 206 a 224.

Ohlásená hladovka za Jana Litomiského 30. 5. 1981. Prvý hladoval Tomáš Petřivý 48 hodín, desať ďalších sa paralelne pripojilo v kostole Saint-Merri v Paríži, kde prebehla solidarizačná akcia francúzskych priateľov. Protest proti londýnskej vláde, rastu násilia... Katolícki kňazi (Dominik Duka, Fr. Lízna), stíhaní za prijímanie návštev zo Západu.

Infoch 77, č. 8, r. 1978, s. 14. J. Gruša ve vazbě. 30. 5. 1978 zatknutých niekoľko desiatok signatárov. Časté hladovky za politických väzňov. Listy sovietskemu veľvyslancovi.

No nachádza sa tu aj dielo *Lukavické zápisky* od slovenskej chartistky Hany Ponickéj s jej rukopisom a *Písачky pro Dominika Tatarku. Pozdravy českých přátel ke 14. březnu 1983.*

Na ilustráciu možno zachytiť len minimálnu časť z rozsiahleho fondu archívu obsahujúceho aj doklady úzkej spolupráce s poľskou opozíciou, skúsenou v organizácii rezistencie proti režimu, no aj v spôsobe výroby množstva výtlačkov samizdatov (nielen, povedzme, prepisovaním a získavaním šesťnástich až osemnástich kópií). Keďže v Čechách prebehlo po roku 1989 dôkladné odstránenie politických prisluhovačov komunistického režimu, chartisti a ľudia, ktorí pracovali vo VONSe a zapájali sa do podzemného hnutia, požívajú dnes veľkú vážnosť a sú všemožne podporovaní.

Slovenský dissent bol skrytý a tichý. Jeden z mnou už publikovaných predpokladov, prečo sa dissent navonok neorganizoval, vysvetľuje vo svojom komentári jeden z postihnutých slovenských intelektuálov Marian Városov: „*Neurotizácia a zmes strachu ako dedičstvo päťdesiatych rokov sa už asi nikdy nedá do poriadku.*“⁸ Na stretnutiach sa duchovne vzájomne podporovali intelektuáli, ktorí neprešli previerkami. Často ich predvolávali na výsluch, ich odbornú činnosť čiastočne alebo celkom obmedzovali. Mnohí z nich pracovali manuálne.

Vnútoraná emigrácia má svoje chronologické „vlny“ a názorovú diferenciáciu rovnako ako „vonkajšia“. Emigrantov, ktorí sa rozhodli po roku 1945 či po roku 1968 žiť v zahraničí, v neprítomnosti odsúdili. „Vnútorých emigrantov“ prísne sledovala štátna bezpečnosť. Prepracovaný aparát tajnej polície patrí k totalitnému štátu. Zverejnenie zoznamov „spolupracovníkov“ aparátu štátnej bezpečnosti nemá bez výskumu a identifikácie konkrétnych prípadov veľký prínos pre históriu. Iba kategória „nepriateľ štátu“ je zatiaľ jasná. Po druhej svetovej vojne boli

⁸ Városov, M.: *Deň za dňom samota. Z denníkov 1953 – 1988.* Bratislava: Marenčin PT, 2016, s. 38.

do nej zahrnuté dve opačne orientované skupiny: veriaci kresťania (J. Korec, J. Silan, P. G. Hlbina, S. Sandtner, R. Dobiáš, P. Strauss, E. B. Lukáč a i.) a demokraticky zmýšľajúci komunisti, tzv. buržoázni nacionalisti či „ultraľavičiar“ (L. Novomeský, J. Smrek, J. Hnitka a i.).

Povojnové nadšenie mnohých intelektuálov predchnutých komunistickými ideálmi, sa od polovice šesťdesiatych rokov kumulovalo do potreby realizovať ich v pôvodnej podobe. Symbolom revízie sa stal A. Dubček. Tieto snahy zahatal „konsolidačný“ proces začiatkom a naplno v druhej polovici sedemdesiatych rokov. Spisovateľov D. Tatarku, J. Kalinu, H. Ponickú, L. Ťažkého, I. Kadlečíka, A. Hykischu, P. Hrízu a i. vypočúvali, niektorých väznili a nútili žiť v izolácii. Na rozlišovanie ideológie a estetických kvalít doplatila po roku 1968 viac či menej celá plejáda literárnych kritikov, historikov a intelektuálov z mnohých oblastí (M. Hamada, V. Petřík, M. Gáfrik, J. Vanovič, J. Melicher, P. Liba, T. Žilka, P. Števček, O. Čepan, J. Koška, P. Winczer J. Bžoch, B. Kováč, V. Marčok, M. Kusý, M. Šimečka, T. Strauss, M. Városov, M. Zemko, J. Jablonický, J. Kalina a A. Kalinová, J. Jankovič, F. Mikloško, J. Budaj, T. Petřivý a i., ani autorka tejto štúdie nemohla šesť rokov nastúpiť na svoje miesto po úspešnom konkurze do SAV).

V rokoch 1970 – 1971 prebehli previerky. Pozorné oko štátnej ideologickej cenzúry postihlo z času na čas temer každého v podobe zošrotovaného rukopisu alebo už vydanej knihy, ktorá bola ideologicky „škodlivá“ (A. Baláž, A. Hykisch, J. Koška, O. Čepan a i.), jednotlivcov v podobe zhabaného cestovného pasu, núteného publikovania pod pseudonymami (M. Hamada). Beletria aj vedecké texty podliehali lektorským a superlektorským posudkom. Ideologicky spoľahliví lektori – „odborníci“ rozhodovali o živote a „sociálnej smrti“ autorov a ich tvorby. Záviselo od osobných kontaktov, schopnosti komunikovať s členmi tejto mašinérie a od šalamúnskych dispozícií vysvetľovať slobodnú tvorbu z jediného možného a prípustného stanoviska, prípadne ju zaštitíť priliehavým

citátom hegemonnej ideológie. Túto hru však ochotne nehrali všetci. Mnohí to nedokázali, mnohí na to doplatili a kvôli ideologickým „opratám“ nerozvinuli svoje talenty a odborné schopnosti. Ak ich rozvíjali čítajúc zahraničnú tlač a odbornú literatúru (často cez poľské preklady) či tajne sledujúc televízne stanice blízkej Viedne, ostávali ich poznatky v ústnom podaní, vykladané nad šachovými partiami za dverami zavretých bytov alebo pri kaviarenských seansách či alternatívnych „seminároch“ pre študentov v súkromných priestoroch. Na rozdiel od aktívneho odporu českej rezistencie bol na Slovensku omnoho väčšmi zastúpený katolícky disent.

V slovenskom kultúrnom a politickom priestore sa však vždy našli kolaboranti, ochotní presadzovať mocenské záujmy iných krajín vo vnútri vlastnej krajiny, čím ju oberali o podstatné: možnosť naplno rozvinúť a prejaviť intelektuálny potenciál, ktorý v krajine nesporne bol.

Toto zvrátené povedomie možnosti ideologickej regulácie chodu a prezentácie jednotlivých humanitných disciplín sa pokúšajú zo strachu z vlastnej ne-tvorivosti udržať jednotlivci – reziduá niekdajšej moci – v rozličných vedných a kultúrno-umeleckých disciplínach i po roku 1989. Neuvedomujú si, že v histórii nič nemožno v úplnosti zopakovať, teda ani používať už staré manipulačné praktiky otcov. Veľkú šancu voči takémuto trendu má práve étos, s ktorým nevedia naložiť, nevedia ho identifikovať vo svojich kategóriách ani voči nemu účinne pôsobiť.

Otázka, ktorú si v súvislosti s „vnútornou emigráciou“ spisovateľov či umelcov vôbec treba položiť znie nasledovne: je dielo, ktoré bolo produktom vnútornej emigrácie, a teda s obmedzenou či minimálnou pôsobnosťou, plnohodnotným umeleckým dielom? Otázku však možno formulovať aj nasledovne: je dielo, ktoré prešlo ideologickou autocenzúrou a administratívnou cenzúrou, plnohodnotným umeleckým dielom? Isté je, že z takto postavených otázok vyjde ako plnohodnotnejšie dielo vnútornej emigrácie. Pri bližšom diferencovanom

pohľade samozrejme v oficiálnom umení existuje stupnica hodnotového rozlíšenia autorov. Poukazujú na to zošrotované knihy a literárne škandály (*pars pro toto* polemika o knihe Alfonza Bednára *Hodiny a minúty*, polemiky okolo R. Slobodu a J. Johanidesa atď.). Hodnota nevydaných diel spočíva v pôsobení na najbližšie okolie, v pôsobení osobným príkladom, v upevňovaní a prezentovaní osobnej slobody a myslenia napriek nepriaznivým podmienkam (J. Silan, J. Korec, S. Sandtner, P. Strauss, L. Novomeský, J. Hnitka, D. Tatarka, I. Kadlečík...).

Neustále, avšak neorganizované – jednotlivé pokusy proskribovaných o prezentnosť (samizdaty, nečakané vystúpenia na verejnosti, ktoré ako nepozvaní kompromitovali a usvedčovali oficiálnu politiku a jej nositeľov; spomenieme napr. epizódu, ktorá sa stala pri výročí SNP, keď si odmeňovaní nesadli na svoje miesta, ale prišli k svojmu bývalému veliteľovi Jozefovi Hnitkovi, ktorý sa ceremoniálu iba prizeral, lebo naň nebol pozvaný a i.), pokusy udržať si svoju dôstojnosť a slobodu, pre ktorú ich ostrakizovali (pravidelná verejná účasť Pavla Straussa na bohoslužbách) atď. sa významom a zmyslom spájajú s akčným umením na Slovensku, ktoré často z tých istých pohnútok usporiadalo akcie, ktoré mali pôsobiť, ale aj ostať bez dokumentácie, aby oficiálna moc nemohla jeho aktérov stíhať. Napísané texty sa šírili prepisovaním, vedelo sa o nich, narušovali oficiálne manipulácie vedomia verejnosti a čakali na svoj plný prínos do kontextu slovenskej literatúry. J. Korec, v dvadsiatich piatich rokoch svojho života tajne vysvätený za biskupa, bol ostro sledovaným subjektom, pracoval ako robotník, organizoval, konal službu a popritom napísal desiatky kníh. Osamelý J. Silan napísal *Dom opustenosti* – smutné a dojímavé, miestami humorné svedectvo kňaza pôsobiaceho v dedinke Važec, D. Tatarka uviedol do rozpakov nielen svoju rodinu, ale celú kultúrnu verejnosť svojou expresívnou vášnivou túžbou po živote, po slobode v každej forme, po blízkosti ľudskej bytosti, po univerzálnej spravodlivosti medzi ľuďmi v Obci božej. L. Novomeský napriek trpkým väzenským skúsenostiam fanaticky trval na svojom ideáli socialistického

humanizmu, J. Hnitka žil a písal pre svoje vnúčatá (nevydané *Kvapky na Ostrove života*), P. Strauss rovnako krytý kruhom vlastnej rodiny a prácou s pacientmi, predstavoval svoju životnú filozofiu, tvrdošijne zaznamenával myšlienky do denníkovej podoby a stretával sa s podobne zmýšľajúcimi intelektuálmi. Je pravdou, že títo a iní autori sa dostali do izolácie, no sami sa pre túto cestu rozhodli, keď odmietli poslušnosť.

Ak sme hovorili o českom prostredí, ktoré sa politicky seriózne vyrovnalo s predstaviteľmi minulého režimu a dnes sa bývalí disidenti v Čechách právom tešia uctievanému miestu v spoločnosti, na Slovensku je iná situácia. Bývalí disidenti síce získali práva ako ostatní, no bývalé ústrky sa im nijako po roku 1989 nekompensovali a nekompenzujú. Miestami je to skôr naopak, spochybňujú sa ich činy a ich dielo, pretože anarchia je na Slovensku v porovnaní s Českom aj v tomto oveľa viditeľnejšia.

Štúdia prednesená na československej konferencii v Brne v decembri 2016